

Jacek Janusz MROZEK

Uniwersytet Warmińsko- Mazurski w Olsztynie

Filia w Elku

jacek.mrozek@uwm.edu.pl

<http://orcid.org/0000-0002-7260-3308>

<https://doi.org/10.34739/dsd.2023.01.13>

CHARAKTERYSTYKA BEZPIECZEŃSTWA RELIGIJNEGO W REPUBLICE SŁOWACKIEJ*

ABSTRAKT: Bezpieczeństwo religijne polega na zapewnieniu wolności wyznania, praktyk religijnych oraz ochrony przed wszelkimi formami dyskryminacji, przemocy czy prześladowań związanych z przekonaniami religijnymi. Pojęcie bezpieczeństwa religijnego obejmuje również ochronę miejsc kultu, budynków religijnych oraz innych zasobów związanych z praktykami religijnymi. Bezpieczeństwo religijne wywiera wpływ na ogólne bezpieczeństwo publiczne, ponieważ akty przemocy i dyskryminacji wobec wspólnot religijnych (ale też akty przemocy dokonywane przez grupy wyznaniowe) mogą mieć negatywne skutki społeczne i polityczne. Bezpieczeństwo religijne w Republice Słowackiej jest regulowane przez odpowiednie przepisy prawne i konstytucyjne gwarancje. System bezpieczeństwa religijnego na Słowacji ma swoje mocne strony, takie jak ochrona wolności religijnej, ale również ograniczenia, które mogą być krzywdzące dla niektórych grup wyznaniowych.

SŁOWA KLUCZOWE: bezpieczeństwo publiczne, kultura, prawo, Republika Słowacka, wolność wyznania

CHARACTERISTICS OF RELIGIOUS SECURITY IN THE SLOVAK REPUBLIC

ABSTRACT: Religious security refers to ensuring freedom of belief, religious practices, and protection against all forms of discrimination, violence, or persecution related to religious beliefs. The concept of religious security also encompasses the protection of places of worship, religious buildings, and other resources associated with religious practices. Religious security impacts overall public safety, since acts of violence and discrimination against religious communities (as well as acts of violence committed by religious groups) can have negative social and political consequences. Religious security in the Slovak Republic is governed by relevant legal provisions and constitutional guarantees. The system of religious security in Slovakia has its strengths, such as protecting religious freedom, but also limitations that can be detrimental to certain religious groups.

KEYWORDS: culture, freedom of religion, law, public safety, Slovak Republic

WPROWADZENIE

Liczba ludzi religijnych na świecie, a szczególnie w krajach europejskich, systematycznie spada. Z danych gromadzonych w ramach World Value Survey wynika, że do 2007 roku poziom religijności rósł. Owo zjawisko było widoczne zwłaszcza w społeczeństwach postkomunistycznych. Ronald Inghelarten wiąże to z takimi czynnikami jak utrata poczucia bezpieczeństwa w rezultacie upadku systemu socjalistycznego oraz pustka po ideologii komunistycznej. „Jednak od

2007 r. widzimy wyraźne przyspieszenie trendu spadku religijności. I to nie tylko w najbogatszych krajach, ale również w wielu uboższych społeczeństwach i byłych państwach komunistycznych. Na 49 krajów, które analizujemy od początku, tylko w pięciu religijność nie spada. Są to m.in. Indie i Rosja”¹.

Mimo to socjologowie wykazują dużą ostrożność w diagnozach i prognozach dotyczących upadku religii. Wprawdzie tzw. druga fala sekularyzacji, nazywana sekularyzacją postmodernistyczną, prowadzi do stopniowej dekonstrukcji religijności kościelnej, jednocześnie sprzyjając popularyzowaniu zindywidualizowanych i synkretycznych form religijności prywatnej. Współcześni badacze nie zadają już pytania, czy religia zaniknie, lecz w jakich formach będzie istnieć w społeczeństwach zróżnicowanych i zindywidualizowanych. W dobie pluralizmu i indywidualizacji religia przybiera różnorodne formy. Co więcej, w efekcie rosnącej konkurencji na rynku wierzeń religijnych elementy świeckiego dyskursu łączą się z różnorodnymi dyskursami religijnymi. Teoria pluralizmu, według Petera L. Bergera, zastępuje dzisiaj teorię sekularyzacji².

Religia oraz wspólnoty religijne nadal pozostają istotnym czynnikiem, kształtującym życie współczesnych społeczeństw. Przekonania religijne nierzadko wywierają wpływ na kształtowanie polityki oraz prawa nawet w krajach uznawanych za świeckie. Wpływ ten nie zawsze jest pozytywny. Różnice religijne mogą prowadzić do konfliktów, powodując napięcia między różnymi grupami wyznaniowymi, co stanowi potencjalne zagrożenie dla bezpieczeństwa publicznego, szczególnie jeśli idee religijne wykorzystuje się jako narzędzie do podżegania przemocy. W skrajnych przypadkach religijne przekonania mogą posłużyć za pretekst do działań ekstremistycznych i aktów terroryzmu. W związku z tym istnieją podstawy, by mówić o bezpieczeństwie religijnym jako oddzielnej kategorii w stosunku do innych form ochrony społeczeństwa.

Celem niniejszego artykułu jest analiza specyfiki bezpieczeństwa religijnego w Republice Słowackiej. Dociekania autora koncentrują się wokół hipotezy badawczej, którą można sformułować w sposób następujący: system prawny Republiki Słowackiej jest jedną z najważniejszych podstaw bezpieczeństwa religijnego w tym kraju. Stanowi on ramy i formułuje zasady regulujące wolność wyznania, praktyk religijnych oraz prawa, a także obowiązki organizacji religijnych. System ten nie jest jednak doskonały i wymaga zmian na określonych płaszczyznach.

Podstawową metodą badawczą stosowaną przez autora jest analiza tekstów źródłowych oraz literatury przedmiotu. W artykule zostaną omówione podstawy prawne, zasady funkcjonowania związków wyznaniowych oraz ich relacje z instytucjami państwowymi. Analizę należy jednak zacząć od refleksji nad samym pojęciem bezpieczeństwa religijnego.

* Publikacja została przygotowana podczas stażu w Uniwersytecie Trnawskim w Trnawie, współfinansowanego przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego (Program Operacyjny Wiedza Edukacja Rozwój), zrealizowanego w projekcie „Program Rozwojowy Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie” (POWR.03.05.00-00-Z310/17).

¹ A. Lichnerowicz, *Sekularyzacja przyspiesza. Także w Polsce (wywiad z Ronaldem Ingelhartem)*, <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/8094742,sekularyzacja-przyspiesza-takze-w-polsce-wywiad.html> (26.08.2023).

² J. Mariański, *Sekularyzacja jako megatrend społeczno-kulturowy*, „Relacje Międzykulturowe” 2017 nr 1, s. 255.

POJĘCIE BEZPIECZEŃSTWA RELIGIJNEGO

Bezpieczeństwo religijne („bezpieczeństwo wyznaniowe”, „bezpieczeństwo konfesyjne”) stanowi część szerszego pojęcia, jakim jest bezpieczeństwo kulturowe. Pod pojęciem bezpieczeństwa kulturowego rozumie się „możliwość zachowania przez społeczeństwo własnej specyfiki, nie zważając na zmieniające się warunki i zagrożenia. Ujmując rzecz bardziej szczegółowo, powyższe pojęcie obejmuje stałość tradycyjnych schematów, języka, kultury, tożsamości, społeczności, zwyczajów narodowych i religijnych”³. Magdalena Ickiewicz-Sawicka wskazuje, iż bezpieczeństwo kulturowe ma na celu przede wszystkim ochronę dóbr kultury materialnej i dziedzictwa kulturowego, ochronę niematerialnych dóbr kultury, np. poprzez pielęgnowanie wartości leżących u podstaw tożsamości danego narodu, utrzymywanie kulturowej odrębności (która może opierać się na etniczności lub mniejszościach narodowych), zapewnianie swobodnego transferu idei uznawanych powszechnie za istotne, promocję danej kultury narodowej oraz dbanie o warunki zapewniające harmonijny rozwój kulturowy⁴.

Współczesna potrzeba ochrony bezpieczeństwa kulturowego wynika z długotrwałych, trwających przez wieki, zagrożeń dla różnorodności kultury. Te zagrożenia wiązały się głównie z konsekwencjami najazdów zbrojnych, podbojów kolonialnych, interakcji między kulturami oraz masowych migracji ludności. Niekiedy te destrukcyjne zjawiska prowadziły do upadku kultur bardziej zaawansowanych, ale militarnie słabszych. Przez całą historię cywilizacji, którą często kształtowały wydarzenia wojenne, istniała konieczność zabezpieczenia dziedzictwa kulturowego, a zwłaszcza jego poszczególnych składników. We wcześniejszych epokach historycznych dominowała wizja ekspansji własnych osiągnięć kulturowych, co często prowadziło do tłumienia innych kultur. Dopiero w końcu XX wieku pojawia się propozycja stworzenia globalnego porozumienia, mającego na celu usunięcie barier kulturowych i ustanowienie nowego, światowego porządku w tej dziedzinie⁵. Niestety pojawiło się tutaj kolejne niebezpieczeństwo. Paradoksalnie, choć globalizacja przyczyniła się do usuwania barier międzykulturowych i sprzyjała wymianie wzajemnych wpływów, tworzyła jednocześnie poważne zagrożenie dla lokalnych kultur poprzez stopniowe zacieranie ich odrębności. Stąd też głównego zadania ochrony kulturowego dziedzictwa zaczęto upatrywać w przeciwdziałaniu zagrożeniom dla tożsamości kulturowej oraz niedopuszczeniu do całkowitego zatracenia kulturowego bogactwa i tradycji narodowych danej społeczności. Aby tego dokonać, tradycje te muszą być nie tylko skutecznie chronione, lecz także rozwijane⁶. Utrwalając i umacniając składniki, odgrywające kluczową rolę w samoświadomości danej wspólnoty, należy brać pod uwagę niezwykle istotny aspekt, jakim jest dynamika przestrzeni społecznej i kulturowej. W badaniach nad związkami

³ A. Harbatski, *Tożsamość religijna, a bezpieczeństwo konfesyjne: współczesne wyzwania (na przykładzie Republiki Białoruś)*, „Pogranicze. Studia Społeczne” 2015, Tom XXV, s. 138.

⁴ M. Ickiewicz-Sawicka, *Kryminologiczne aspekty bezpieczeństwa religijno-konfesyjnego na Bałkanach Zachodnich – współczesne zagrożenia*, Białystok 2018, s. 86.

⁵ Ibidem, s. 86-87.

⁶ Ibidem, s. 87.

między kulturą a bezpieczeństwem wyróżnia się dwie koncepcje: racjonalistyczną i konstruktywistyczną. W myśl koncepcji konstruktywistycznej cała otaczająca nas rzeczywistość ulega nieustannym przemianom. Stąd tożsamość nie jest fenomenem stałym, ale bardziej „formą przejściową, rezultatem pewnego procesu”⁷. W związku z tym działania nastawione na budowanie oraz umacnianie bezpieczeństwa kulturowego wymagają subtelnej równowagi między zachowaniem tradycji a otwartością na nowe wpływy i ewolucję. Ochrona własnej etnicznej unikatowości nie powinna polegać na rezygnacji z nowatorskości czy eksperymentów. Wręcz przeciwnie, wspieranie artystycznej twórczości i innowacji, a także otwartość na kontakt z innymi kulturami może prowadzić do nowych form wyrażania kultury, które wpisują się w ducha czasów.

Oprócz multikulturowości i postępującej globalizacji współczesnymi zagrożeniami dla tożsamości narodowej są: napływ uchodźców, nierówności ekonomiczne, niekorzystne zmiany klimatu, kradzieże oraz nielegalny handel dobrami kultury⁸. Nielegalny obrót może być efektem konfliktów zbrojnych bądź działalności zorganizowanych grup przestępczych. Stąd też budowanie i umacnianie bezpieczeństwa kulturowego jest bardzo trudne bez wsparcia państwa oraz instytucji państwowych. Poszczególne kraje starają się podejmować niezbędne działania w celu ochrony dóbr kultury oraz wykorzystywania dziedzictwa kulturalnego narodu dla umacniania własnej pozycji na arenie międzynarodowej. To z kolei wymaga wypracowania odpowiednich regulacji prawnych. „Aby społeczeństwo czuło się bezpieczne kulturowo, państwo oraz organizacje międzynarodowe, w tym Unia Europejska, powinny wprowadzać właściwe rozwiązania prawne, stojące na straży dziedzictwa kulturowego i umożliwiające jego dalsze pielęgnowanie i rozwój”⁹.

Bezpieczeństwo kulturowe jest ściśle związane z bezpieczeństwem religijnym, gdyż „wiele obiektów kulturalnych to także obiekty o charakterze sakralnym. W związku z tym konflikty kulturowe nierzadko są jednocześnie konfliktami religijnymi i odwrotnie”¹⁰. Pojęcie „bezpieczeństwo religijne” niekiedy traktuje się jako synonim pojęcia „bezpieczeństwo wyznaniowe” lub „bezpieczeństwo konfesyjne”. Nie wszyscy badacze podzielają taką opinię. Istnieje bowiem różnica między pojęciami „wyznanie” i „religia”. Jak zauważa Andrei Harbatski, „Kiedy mówimy o religii, mamy na uwadze swoisty wszechogarniający system społeczny, formujący stosunki człowieka z siłami nadprzyrodzonymi i urzeczywistniany w różnych formach. Jeśli zaś chodzi o konfesję, to rozumiemy ją jako konkretną formę tego współdziałania z nadprzyrodzonością, regulowanego systemem zasad, wymagań, dogmatów. To wszystko z reguły jest przekazywane w formie ustnej albo w legendzie pisemnej”¹¹. Pojęcie „religii” bywa używane jako ogólny termin, obejmujący szeroki zakres wierzeń, praktyk i duchowych doświadczeń, które są charakterystyczne dla danej grupy. „Wyznanie” ma natomiast węższy zakres

⁷ J. Gierszewski, A. Pieczywok, *Bezpieczeństwo kulturowe człowieka w dobie kryzysu jego tożsamości*, Warszawa 2022, s. 13.

⁸ Ibidem.

⁹ M. Ickiewicz-Sawicka, *Kryminologiczne aspekty bezpieczeństwa religijno-konfesyjnego...*, op. cit., s. 88.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ A. Harbatski, *Tożsamość religijna, a bezpieczeństwo konfesyjne...*, op. cit., s. 139.

znaczeniowy, odnosi się bowiem do bardziej sprecyzowanego i konkretnego zbioru tych wierzeń i praktyk w ramach danego systemu religijnego¹². Można to zilustrować za pomocą następującego przykładu. Chrześcijaństwo, jako religia, jest szerokim pojęciem, obejmującym całość przekonań i praktyk opartych na naukach Chrystusa. Natomiast katolicyzm i prawosławie są wyznaniem w obrębie chrześcijaństwa, które posiadają swoje specyficzne nauki, rytuały, struktury kościelne itp. Oba wyznania są związane z tym samym większym systemem religijnym, czyli chrześcijaństwem, ale cechują się pewnymi różnicami w zakresie doktrynalnym i rytualnym. W ramach wyznania mogą funkcjonować określone kościoły i denominacje, posiadające odrębną strukturę oraz określony obrządek.

Hrabatski wiąże pojęcie bezpieczeństwa religijnego z działaniami mającymi na celu zachowanie tradycyjnych religii, takich jak np. prawosławie i katolicyzm. Natomiast pojęcie „bezpieczeństwo konfesyjne” jest, jego zdaniem, bardziej kompleksowe, ponieważ razem z pojęciem bezpieczeństwa państwowego i relacjami państwo-wyznanie obejmuje również kwestie międzywyznaniowe oraz bezpieczeństwo osobiste, a także zachowanie religijnej tożsamości, nie tylko na poziomie państwowym, ale także indywidualnym. Pod pojęciem „bezpieczeństwa konfesyjnego” kryje się zrozumienie sposobu zachowania podstawowych elementów każdej wyznawanej doktryny oraz jej charakterystycznych praktyk kultowych, a także działania na rzecz zapobiegania konfliktom o charakterze wyznaniowym. Ten termin może także obejmować warunki sprzyjające pełnemu rozwojowi różnych wyznań w jednym obszarze kulturowym. Taka koncepcja może stwarzać przesłanki, które umożliwiają rozwiązanie lub złagodzenie konfliktów wynikających z problemów wyznaniowych¹³.

Pojęcie bezpieczeństwa religijnego bywa także zawężane do interesów konkretnych grup wyznaniowych. Witold Pokruszyński poruszył problem religijnego bezpieczeństwa w kontekście zagrożeń, z jakimi musi się mierzyć Kościół katolicki w Polsce po roku 1989. Zagrożenia te mają zarówno charakter ideowy (upadek instytucji małżeństwa, erozja autorytetów duchowych, wzrost relatywizmu moralnego, liberalizm, fanatyzm religijny), jak też materialny (rozkradanie mienia kościelnego i sztuki sakralnej, fizyczne zużywanie się obiektów sakralnych, wandalizm, akty fizycznej agresji przeciwko osobom duchownym)¹⁴. Bazując na takiej optyce, bezpieczeństwo religijne można byłoby określić jako stan, w którym dana organizacja religijna bądź nieformalna grupa wyznaniowa nie jest narażona na rozliczne zagrożenia duchowe, społeczne, polityczne, ekonomiczne, biologiczno-klimatyczne, militarne, kryminalne itp.

Wydaje się, iż zawilości terminologiczne, związane z definicją omawianego zagadnienia wynikają z dwóch zasadniczych przyczyn. Po pierwsze, bezpieczeństwo religijne jako kategoria

¹² Vide. B. Ceglarski, *Jak zarejestrować kościół/związek wyznaniowy w 2018 r.?*, <https://www.infor.pl/prawo/konstytucja/prawa-czlowieka/767315,Jak-zarejestrowac-kosciolzwiazek-wyznaniowy-w-2018-r.html> (26.08.2023).

¹³ A. Hrabatski, *Tożsamość religijna, a bezpieczeństwo konfesyjne...*, op. cit., s. 140.

¹⁴ Vide. W. Pokruszyński, *Bezpieczeństwo. Teoria i praktyka*, Józefów 2012, s. 222.

pojęciowa to zjawisko stosunkowo nowe¹⁵. O ile terminy, takie jak „bezpieczeństwo narodowe” czy „bezpieczeństwo międzynarodowe” istniały w literaturze już od dłuższego czasu, to pojęcie „bezpieczeństwa religijnego” zaczęło się rozpowszechniać i zyskiwać na znaczeniu głównie w kontekście współczesnych dyskusji wokół różnorodności kulturowej, wolności wyznania oraz konfliktów międzywyznaniowych. Po drugie, bezpieczeństwo kulturowo-religijne stanowi część znacznie szerszego pojęcia, jakim jest bezpieczeństwo w ogóle. Pojęcia wieloznacznego, które można odczytywać na wiele sposobów w zależności od perspektywy badawczej bądź światopoglądowej¹⁶. Jak zauważa Jerzy Nikołajew, „Zupełnie odmienne koncepcje dotyczące bezpieczeństwa propagowali przedstawiciele różnych dziedzin nauki, poczynając od Arystotelesa, poprzez myśl Monteskiusza, Kanta, Fromma, Frycza-Modrzewskiego czy Masłowa”¹⁷. W konsekwencji interpretację pojęcia bezpieczeństwa religijnego również wiąże się z różnymi punktami widzenia, czasami opartymi na subiektywnych wartościach oraz przekonaniach.

Byłoby jednak błędem utożsamiać wieloaspektowość omawianej koncepcji z jakimś rodzajem terminologicznej anarchii. Problematyka szeroko rozumianego bezpieczeństwa została usystematyzowana chociażby w ramach doktryny nauk o bezpieczeństwie. W ich obrębie wyróżniono takie kategorie, jak bezpieczeństwo narodowe, bezpieczeństwo wewnętrzne i bezpieczeństwo zewnętrzne. Zgodnie z tą klasyfikacją, bezpieczeństwo kulturowe i religijne zalicza się do sfery bezpieczeństwa wewnętrznego obok takich podkategorii, jak bezpieczeństwo ekonomiczne, ekologiczne, energetyczne, informacyjne czy polityczne¹⁸. Z kolei Nikołajew zauważa, że w przypadku definicji bezpieczeństwa „Za każdym [...] razem *in fine* wskazywano na to, co przyjęło się w znaczeniu potocznym oznaczającym *de facto* brak zagrożenia i poczucie komfortu związanego z obawą o to, co naruszyć może bezpieczny stan rzeczy”¹⁹. Ostatecznie, zdaniem badacza, spory terminologiczne wokół pojęcia bezpieczeństwa religijnego nie odgrywają aż tak istotnej roli. Znacznie ważniejsze jest bowiem to, w jakim stopniu dana idea służy interesom państwa oraz jak przyczynia się do ochrony porządku publicznego²⁰.

Analizując ustawy z dnia 21 kwietnia 1936 roku dotyczące kwestii związanych z funkcjonowaniem Muzułmańskiego Związku Religijnego oraz Karaïmskiego Związku Religijnego na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, Nikołajew dochodzi do następującej konkluzji. „Bezpieczeństwo religijne kształtuje się na gruncie określonych relacji pomiędzy państwem a wspólnotami religijnymi. Relacje te cechuje pewien stopień asymetrii polegający na tym, że to państwo określa zasady tzw. polityki wyznaniowej. Bezpieczeństwo religijne ma w pierwszej kolejności służyć interesom państwa, a dopiero potem gwarantować swobodę jednostki oraz organizacji religijnych. Prymat władzy publicznej polegał tutaj na tym, że to właśnie one

¹⁵ J. Nikołajew, *Bezpieczeństwo religijne w II RP. Rozważania na kanwie ustaw z dnia 21 kwietnia 1936 r.*, [w:] *Wybrane aspekty bezpieczeństwa pozamilitarnego. Zagrożenia, wyzwania, koncepcje*, red. F. Byłok, A. Kwiatek, M. Skiba, Częstochowa 2022, s. 166.

¹⁶ *Ibidem*, s. 158.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Vide A. Szymonik, *Organizacja i funkcjonowanie systemów bezpieczeństwa*, Warszawa 2011, s. 16.

¹⁹ J. Nikołajew, *Bezpieczeństwo religijne w II RP...*, op. cit., s. 158.

²⁰ *Ibidem*, s. 159-160.

dokonywały „uznania związku religijnego za legalny i nadawała mu określone uprawnienia, także natury majątkowej, regulując w formie ustawowej pozycję formalno-prawną m.in. muzułmanów i wyznawców religii karaimskiej w Polsce”²¹. Nietrudno zauważyć, że podobna forma bezpieczeństwa religijnego, choć zapewniała wolność wyznania przedstawicielom mniejszości religijnych, posiadała dość poważne wady. Dla przykładu, nie zapobiegła akcji rewindykacji cerkwi prawosławnych, w wyniku której latem 1938 roku zburzono w Polsce ponad 100 świątyń obrządku wschodniego²². Paradygmat ten nie przywiązywał również wagi do kwestii relacji pomiędzy związkami wyznaniowymi, zwłaszcza tymi, które były ze sobą skonfliktowane (np. w wyniku sporów doktrynalnych)²³.

W oparciu o współczesne realia kulturowo-prawne, ale także doświadczenie historyczne, należałoby patrzeć na omawiany problem nieco szerzej. Można więc powiedzieć, że obecnie bezpieczeństwo religijne odnosi się przede wszystkim do ochrony wolności wyznania, praktyk religijnych oraz miejsc i dziedzictwa kulturowego, związanego z różnymi religiami i wyznaniem. Polega ono m.in. na zapewnieniu jednostce i społeczności prawa do nieskrępowanego wyznawania swoich przekonań, a także do kultywowania własnej religijnej tożsamości. Bezpieczeństwo religijne wiąże się również z zapobieganiem konfliktom na tle wyznaniowym oraz dyskryminacji religijnej.

Idąc tym tropem, możemy wyróżnić takie elementy bezpieczeństwa religijnego, jak:

- wolność wyznania, obejmująca prawo jednostek do swobodnego wyboru, wyznawania i zmiany swoich przekonań religijnych lub światopoglądowych bez obawy przed represjami czy prześladowaniami;
- ochrona miejsc sakralnych, świątyń, kościołów, meczetów i innych miejsc kultu przed aktami wandalizmu, niszczenia lub profanacji;
- podejmowanie działań na rzecz eliminowania przemocy motywowanej przekonaniem religijnymi, jak również zapobieganie aktom terroryzmu i przestępstwom na tle religijnym;
- promowanie harmonijnego współistnienia różnych wyznań i religii w jednym społeczeństwie lub regionie w celu wyciszenia potencjalnych konfliktów i sporów;
- zapobieganie dyskryminacji, niesprawiedliwemu traktowaniu lub wykluczaniu ze społeczeństwa ze względu na przekonania religijne;
- ochrona dziedzictwa kulturowego związanego z religią (zabytków, tekstów świętych, rytuałów i inne praktyk).

Bezpieczeństwo kulturowe ma więc charakter wieloaspektowy. Wieloaspektowość okazuje się tutaj konieczna, ponieważ kultura i religia są ściśle związane z tożsamością jednostek i społeczności, a także z historią i tradycją. Zachowanie i pielęgnowanie bogactwa kulturowego

²¹ Ibidem, s. 166.

²² H. Paprocki, P. Sawicki, W. Pluta, *Prawosławie w Polsce*, Olszanica 2008, s.22.

²³ J. Nikołajew, *Bezpieczeństwo religijne w II RP...*, op. cit., s. 166.

stanowi jeden z warunków zrównoważonego rozwoju społeczeństw oraz budowania szeroko rozumianego bezpieczeństwa.

STRUKTURA WYZNANIOWA SŁOWACJI

Oficjalnie Republika Słowacka jest państwem świeckim. Ponadto badacze obserwują wśród Słowaków stały trend, polegający na spadku liczby osób wierzących. Mimo to, ustrój tego kraju tworzy dogodne warunki do funkcjonowania różnorodnych grup wyznaniowych. Według Spisu Ludności Domów i Mieszkań z 2021 roku w strukturze religijnej społeczeństwa słowackiego największy udział mają wierni kościoła rzymskokatolickiego – przynależność do niego zadeklarowało około 3 milionów osób, co stanowi 56% populacji²⁴. Jednak udział tej grupy spadł o ponad 6 punktów procentowych w porównaniu do roku 2011²⁵. Drugą największą grupą wyznaniową na Słowacji są wierni Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego. Ich udział wynosi 5,3% (287 tysięcy). Trzecią grupą pod względem liczby wyznawców stanowią osoby związane z Kościołem grekokatolickim (218 tysięcy), co stanowi 4% populacji. Czwarte miejsce zajmują wyznawcy kalwinizmu (1,6%). Pozostałe wyznania religijne mają udziały mniejsze niż 1%²⁶. „Kościół Rzymskokatolicki w Republice Słowackiej jest największy pod względem liczby wyznawców we wszystkich regionach i ma jednocześnie udział przekraczający 50% we wszystkich regionach, z wyjątkiem kraju bratysławskiego i koszyckiego. W powiecie Námestovo, jako jedynym, ponad 90% mieszkańców (92,4%) zadeklarowało przynależność do Kościoła rzymskokatolickiego. Żadne inne wyznanie nie osiągnęło podobnych wyników. Najwyższy odsetek osób bezwyznaniowych występuje w kraju bratysławskim, a ich liczba wynosi prawie 40%. W regionach, gdzie udział ludności bez wyznania przekroczył 40%, znajdują się wszystkie powiaty Bratysławy oraz powiat Rožniava”²⁷.

BEZPIECZEŃSTWO RELIGIJNE NA SŁOWACJI – PODSTAWY PRAWNE

Bezpieczeństwo religijne na terenie Republiki Słowackiej opiera się przede wszystkim na normach prawnych. Są to zarówno regulacje międzynarodowe, jak również przepisy Konstytucji. Zgodnie z art. 18 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka „Każdy człowiek ma prawo wolności myśli, sumienia i wyznania; prawo to obejmuje swobodę zmiany wyznania lub wiary oraz swobodę głoszenia swego wyznania lub wiary bądź indywidualnie, bądź wspólnie z innymi ludźmi, publicznie i prywatnie, poprzez nauczanie, praktykowanie, uprawianie kultu i przestrzeganie obyczajów”²⁸. Podstawowe prawa w zakresie życia religijnego zostały ujęte również

²⁴ *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2021. Náboženské vyznanie*, <https://www.scitanie.sk/k-rimskokatolickemu-vyznaniu-sa-prihlasilo-56-obyvateľov> (23.08.2023).

²⁵ Vide. *Základné údaje zo Sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011: Obyvatel'stvo podľa náboženského vyznania*, http://web.archive.org/web/20121114103957/http://portal.statistics.sk/files/ev_v2-nabozenske-vyznanie.pdf (23.08.2023).

²⁶ *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2021. Náboženské vyznanie...*, op. cit.

²⁷ Ibidem (tłumaczenie autora).

²⁸ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/pql.pdf (24.08.2023).

w takich dokumentach, jak Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (art. 18 ust. 1)²⁹ czy Europejska Konwencja Praw Człowieka (art. 9 ust. 1)³⁰. Jeśli zaś chodzi o akty prawne ustanawiane przez samą Słowację, to w pierwszej kolejności należałoby wskazać na Konstytucję Republiki Słowackiej z dnia 1 września 1992 roku, gdzie fundamentalne prawa osób wierzących zostały ujęte w podrozdziale II (podstawowe prawa i wolności człowieka) rozdziału II (podstawowe prawa i wolności) w art. 24. Artykuł ten został podzielony na cztery ustępy. Zgodnie z ustępem 1 Republika Słowacka zapewnia swobodę myśli, sumienia, przekonań religijnych oraz światopoglądu. To wiąże się z możliwością zmiany przynależności religijnej lub wyznania. Nikt też nie ma obowiązku przynależności do jakiegokolwiek religii. Ustęp 2 pozwala każdemu na swobodne praktykowanie własnej religii lub wiary, zarówno indywidualnie, jak i wspólnie z innymi. Praktyki mogą odbywać się w przestrzeni zarówno prywatnej, jak też publicznej, np. poprzez udział w nabożeństwach, odprawianie rytuałów czy uczestnictwo w religijnym nauczaniu. Ustęp 3 daje organizacjom religijnym, w tym kościołom i wspólnotom wyznaniowym, prawo do autonomii przy zarządzaniu swoimi sprawami. Dzięki temu mogą one rozwijać własne struktury, powoływać duchowieństwo, realizować nauczanie religii oraz zakładać instytucje religijne niezależne od władz państwowych. Zgodnie z ust. 4 „Warunki wykonywania praw określonych w ust.1-3 można ograniczyć tylko ustawą, jeżeli jest to niezbędne w demokratycznym społeczeństwie dla ochrony porządku publicznego, zdrowia i moralności albo praw i wolności innych”³¹. Ustęp ten jest szczególnie istotny z punktu widzenia bezpieczeństwa religijnego, ponieważ wprowadza możliwość ograniczenia pewnych praw związanych z wolnością wyznania i przekonań w sytuacjach, gdy określone praktyki religijne lub przekonania zagrażają społeczeństwu lub poszczególnym jednostkom. Ograniczenia te można wprowadzać wyłącznie na mocy ustawy, co oznacza, że muszą one być uzasadnione i nie naruszać zbytnio wolności religijnej.

Kolejnym aktem prawnym, na który warto zwrócić uwagę jest słowacka Ustawa o wolności wyznania, statusie kościołów i społeczności religijnych z dnia 4 lipca 1991 roku. W ramach ogólnych postanowień dopełnia ona artykuł 24 Konstytucji Republiki Słowackiej. Definiuje także pojęcie osoby wierzącej – jest to każdy człowiek, który wyznaje wiarę religijną. Ustawa określa, że dzieci poniżej 15. roku życia mogą otrzymywać religijne wykształcenie tylko za zgodą ich prawnych opiekunów. Słowacki ustawodawca definiuje również kościoły i społeczności religijne jako dobrowolne zrzeszenia osób o wspólnej wierze i przynależności wyznaniowej. Wszystkie związki wyznaniowe są równe w obliczu prawa. Jednakże, w celu uzyskania statusu związku wyznaniowego, dana grupa musi dokonać rejestracji w Ministerstwie Kultury Republiki Słowackiej. Zarejestrowane społeczności religijne otrzymują status osoby prawnej i mogą współpracować z państwem. Ustawa szczegółowo opisuje możliwości

²⁹ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977, Nr 38, poz. 167).

³⁰ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993, Nr 61, poz. 284).

³¹ Konstytucja Republiki Słowackiej z dnia 1 września 1992 r., tłum. K. Skotnicki, s. 698-699.

działalności związków wyznaniowych, takie jak np. edukacja wiernych i duchowieństwa, wybór duchowieństwa czy zarządzanie nieruchomościami. Wszelka działalność religijna musi być zgodna z prawem Republiki Słowackiej³².

W kontekście bezpieczeństwa religijnego na terenie Słowacji należy również wspomnieć o takich aktach prawnych, jak Ustawa o wsparciu finansowym działalności kościołów i społeczności religijnych oraz Rozporządzenie Rządu Republiki Słowackiej z dnia 13 czerwca 2007 r. w sprawie regulacji świadczeń osobistych udzielanych przez kościoły i społeczności religijne. Celem tych dokumentów prawnych jest regulacja kwestii dochodów finansowych osób duchownych, ale tylko tych, które reprezentują zarejestrowane związki wyznaniowe. Takie osoby duchowne mogą np. otrzymywać świadczenia z tytułu pełnienia określonego stanowiska lub za staż pracy. Mogą również otrzymywać od państwa zwrot kosztów za usługi, transport itp.³³. W zamian związki wyznaniowe mają obowiązek składać sprawozdania z wydatkowania otrzymanych środków³⁴.

Można zaryzykować stwierdzenie, że prawo jest w zasadzie najważniejszym gwarantem bezpieczeństwa religijnego w Republice Słowackiej. Na Słowacji, podobnie jak w innych krajach demokratycznych, prawo stanowi strukturalny i instytucjonalny fundament, na którym opierają się swobody oraz system ochrony interesów wyznawców różnych religii i kościołów. Bez oparcia w przepisach prawnych instytucjom państwowym trudno byłoby realizować takie zadania z zakresu ochrony wolności religijnej, jak chociażby przeciwdziałanie dyskryminacji, pielęgnowanie tożsamości kulturowej czy rozwiązywanie konfliktów między różnymi wyznaniem lub kościołami.

REJESTRACJA KOŚCIOŁÓW I ZWIĄZKÓW WYZNANIOWYCH – KONTROWERSJE

Obecnie na terenie Republiki Słowackiej działa 18 zarejestrowanych społeczności religijnych. Są to m.in.: Kościół rzymskokatolicki na Słowacji (Rímskokatolícka cirkev v Slovenskej republike), Cerkiew prawosławna na Słowacji (Pravoslávna cirkev na Slovensku), Kościół Greckokatolicki na Słowacji (Gréckokatolícka cirkev na Slovensku), Stowarzyszenie religijne Świadców Jehowy w Republice Słowackiej (Náboženská spoločnosť Jehovovi svedkovia v Slovenskej republike), Społeczność Bahá'í w Republice Słowackiej (Bahájske spoločenstvo v Slovenskej republike), Czechosłowacki Kościół Husycki na Słowacji (Cirkev československá husitská na Slovensku) czy Centralny Związek Wyznaniowych Gmin Żydowskich na Słowacji

³² Zákon č. 308/1991 Zb. Zákon o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností, <https://www.zakonypreludi.sk/zz/1991-308> (24.08.2023).

³³ Vide. Zákon č. 370/2019 Z. z. Zákon o finančnej podpore činnosti cirkví a náboženských spoločností, <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2019-370> (24.08.2023).

³⁴ Vide. Nariadenie vlády Slovenskej republiky z 13. júna 2007 o úprave osobných požitkov poskytovaných duchovným cirkví a náboženských spoločností, <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2007/299/20180101.html> (24.08.2023).

(Ústredný zväz židovských náboženských obcí v Slovenskej republike)³⁵. Bez wątpienia 18 zarejestrowanych związków wyznaniowych to niewiele (dla porównania w Polsce, w rejestrze MSWiA, figuruje obecnie ponad 160 kościołów i związków wyznaniowych³⁶). Taki stan rzeczy jest wynikiem bardzo restrykcyjnych wymogów, jakie nakłada Ministerstwo Kultury Republiki Słowackiej, które jest oficjalnym organem rejestrującym. Największą barierę stanowi liczba wiernych niezbędnych do zarejestrowania nowego związku wyznaniowego. Do roku 2017 liczba ta wynosiła 20 tysięcy osób. Po 31 stycznia 2017 roku, w wyniku zmian Ustawy nr 308/1991 o swobodzie przekonań religijnych oraz statusie kościołów i stowarzyszeń religijnych, granica została podwyższona do 50 tys. osób³⁷.

Tak rygorystyczne kryterium generuje szereg problemów, takich jak chociażby istnienie niezarejestrowanych związków wyznaniowych. Aktualnie, na terenie Republiki Słowackiej działa kilkanaście niezarejestrowanych wspólnot. Są to m.in. takie grupy jak Hare Kriszna, Osho, Szambaola Słowacja, Zazen International Slovakia, Centrum Zen – Myo sahn Sah, Scjentolodzy, Kościół Chrystusowy, Międzynarodowe Stowarzyszenie społeczności ogłoszenia Ewangelii, Kościół Nowoapostolski czy Uczniowie Jezusa Chrystusa³⁸. Ponieważ takie grupy nie posiadają oficjalnego prawnego uznania ze strony państwa, to w rezultacie są one narażone na rozliczne trudności prawne, finansowe i organizacyjne, które mogą ograniczać ich zdolność do swobodnego praktykowania religii i reprezentowania swoich idei w społeczeństwie.

Próg 50 tysięcy wyznawców budzi też wątpiwości natury logicznej. Jak zauważa Michał Szymański, „podczas ostatniego spisu ludności tylko cztery, już istniejące, związki religijne spełniały kryterium potrzebne do rejestracji, [...] tak wielka liczba osób potrzebnych do rejestracji nowego kościoła jest nieproporcjonalna w stosunku do przepisów obowiązujących w innych krajach UE”³⁹. W efekcie pięcioletnia muzułmańska społeczność na Słowacji nie ma szans na rejestrację związku wyznaniowego. Ówczesny prezydent Słowacji, Andrej Kiska stwierdził, że dana ustawa godzi w fundamentalne prawa i wolności wynikające z konstytucji, w związku z czym postanowił ją zawetować, co jednak nie przyniosło rezultatu⁴⁰.

Zdaniem zwolenników ustawy zwiększenie liczby wiernych niezbędnych do zarejestrowania nowego związku wyznaniowego miało utrudnić rejestrację fikcyjnych związków wyznaniowych, tworzonych w celu wyłudzenia świadczeń pieniężnych od państwa. Jak zauważa Szymański, „liczba 20 tysięcy osób i tak jest niezmiernie wysoką i ciężko wyobrazić sobie znowę tak wielkiej liczby ludzi w takim celu”⁴¹. Kolejnym argumentem była teza Słowackiej Partii

³⁵ Registrované cirkvi a náboženské spoločnosti v SR, w: Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky, <https://www.culture.gov.sk/posobnost-ministerstva/cirkvi-a-nabozenske-spolocnosti/registracia-cirvii/registrovane-cirkvi-a-nabozenske-spolocnosti/> (25.08.2023).

³⁶ Kościoły i związki wyznaniowe wpisane do rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych, <https://www.gov.pl/web/mswia/rejestr-kościół-i-innych-związków-wyznaniowych> (25.08.2023).

³⁷ M. Szymański, *Rejestracja kościołów i związków wyznaniowych w Republice Słowackiej ze szczególnym uwzględnieniem ostatnich zmian ustawowych*, „Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ” 2018 nr 3, s. 71.

³⁸ Vide. L. Stanček, *Cirkvi na Slovensku a ekumenizmus*, Spišská kapitula– Spišské Podhradie 2002, s. 46-48.

³⁹ M. Szymański, *Rejestracja kościołów i związków wyznaniowych...*, op. cit., s. 72.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem.

Narodowej, jakoby zaostrzenie przepisów miało pomóc w powstrzymaniu ekstremizmu religijnego, np. islamskiego⁴². Argument ten wydaje się jednak mało przekonujący po bliższej analizie. Ekstremizm religijny może rozwijać się zarówno w zarejestrowanych, jak i niezarejestrowanych związkach wyznaniowych. Doktryna każdej grupy religijnej może z czasem ewoluować w stronę radykalizmu. Stąd zakładanie, że zarejestrowane związki wyznaniowe są automatycznie pozbawione potencjału ekstremizmu jest uproszczeniem. Ponadto, zgodnie ze słowackim prawem, minister kultury ma obowiązek odmówić rejestracji, a nawet wyrejestrować grupę religijną, która zagraża bezpieczeństwu społecznemu⁴³. Analizowana norma prawna może więc okazać się mało skuteczna, a nawet szkodliwa. Jest to bowiem potencjalne źródło napięć oraz konfliktów w relacjach między państwem a grupami religijnymi niespełniającymi wymogów ustawodawcy.

PODSUMOWANIE

Poczynione analizy przywołanych źródeł w dużej mierze potwierdzają zasadność hipotezy badawczej, zasygnalizowanej we wstępie niniejszego artykułu. Bezpieczeństwo religijne w Republice Słowackiej ma swoje korzenie w konstytucyjnych gwarancjach wolności religijnej oraz w odpowiednich ustawach regulujących aktywność religijną i działalność związków wyznaniowych. Konstytucja Republiki Słowackiej oraz stosowne przepisy prawne zapewniają swobodę wyznawania i praktykowania różnych religii oraz ochronę przed dyskryminacją z powodu przekonań religijnych. System prawny na Słowacji chroni prawa i wolności osób wyznających różne religie. Ustawa o wolności wyznania, statusie kościołów i społeczności religijnych oraz inne akty prawne definiują prawa i obowiązki związane z działalnością religijną oraz rejestracją kościołów i wspólnot religijnych, a także relacjami między państwem a związkami wyznaniowymi. Jednym z istotnych aspektów bezpieczeństwa religijnego jest także zagwarantowanie ochrony przed ekstremizmem religijnym i nienawiścią na tle religijnym, co pomaga w zapewnieniu atmosfery względnej stabilności i bezpieczeństwa dla różnych wyznań.

Niektóre aspekty słowackiego prawa, takie jak rygorystyczne wymogi, jakie muszą spełnić związki wyznaniowe chcące zarejestrować się w Ministerstwie Kultury Republiki Słowackiej, budzą spore kontrowersje. Dyskusje na temat ograniczeń rejestracji związków wyznaniowych oraz dostępu do finansowania mogą wpływać na równość i uczciwość w traktowaniu różnych grup religijnych. Mimo tych problemów Słowacja uznawana jest za kraj, w którym panuje znacząca swoboda wyznania. Republika Słowacka znajduje się na liście 85 państw, cieszących się największą wolnością religijną, stworzonej przez amerykański magazyn informacyjny U.S. News & World Report⁴⁴.

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem, s. 74.

⁴⁴ *These Countries Have the Most Religious Freedom*, <https://www.usnews.com/news/best-countries/rankings/religious-freedom> (26.08.2023).

Potwierdzenie hipotezy badawczej postawionej przez autora nie oznacza oczywiście marginalizowania innych ważnych składników religijnego bezpieczeństwa w Republice Słowackiej. Istotnym elementem bezpieczeństwa religijnego jest zakres tolerancji/nietolerancji, akceptacji/odrzućenia, swobody/ograniczeń, braku zagrożeń/agresji w odniesieniu do konkretnych przejawów duchowości człowieka. Dotyczy to zarówno sfery oficjalnej, jak i szerszego zakresu zjawisk zachodzących w życiu społecznym. Zapewnienie bezpieczeństwa religijnego to nie tylko kwestia prawa, ale także kultury społecznej i postaw jednostek i grup. Bez klimatu otwartości, zrozumienia oraz akceptacji wyznaniowej różnorodności, który stanowi ważną część współczesnej mentalności narodu Słowackiego, realizacja konstytucyjnych gwarancji mogłaby napotkać trudności.

Wydaje się, iż na chwilę obecną utrzymanie równowagi między wolnością religijną a zapewnieniem bezpieczeństwa i stabilności społecznej stanowi dla Słowacji największe wyzwanie. Ustawodawca bowiem powinien uwzględniać zarówno prawa obywateli i wartości demokratyczne, jak też potrzebę ochrony przed zagrożeniami związanymi z ekstremizmem. Ważnym krokiem w doskonaleniu słowackiej polityki religijnej będzie wprowadzenie bardziej racjonalnych i pragmatycznych procedur rejestracyjnych, które umożliwią mniejszościowym grupom religijnym uzyskanie statusu oficjalnego związku wyznaniowego.

BIBLIOGRAFIA

- Ceglarski, Bartłomiej. Jak Zarejestrować Kościół/Związek Wyznaniowy w 2018 r?. <https://www.infor.pl/prawo/konstytucja/prawa-czlowieka/767315,Jak-zarejestrowac-kosciolzwiazek-wyznaniowy-w-2018-r.html>.
- Gierszewski, Janusz, Pieczywok, Andrzej. eds. 2022. *Bezpieczeństwo Kulturowe Człowieka w Dobie Kryzysu Jego Tożsamości*. Warszawa: Difin.
- Harbatski, Andrei. 2015. „Tożsamość Religijna a Bezpieczeństwo Konfesyjne: Współczesne Wyzwania (Na Przykładzie Republiki Białoruś)”. *Pogranicze. Studia Społeczne* 25: 135-50. <https://doi.org/10.15290/pss.2015.25.08>.
- Ickiewicz-Sawicka, Magdalena. 2019. *Kryminologiczne aspekty bezpieczeństwa religijno-konfesyjnego na Bałkanach Zachodnich-współczesne zagrożenia (wybór)*.
- Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności Sporządzona w Rzymie Dnia 4 Listopada 1950 r., Zmieniona Następnie Protokołami Nr 3, 5 i 8 oraz Uzupełniona Protokołem Nr 2. <https://arslege.pl/konwencja-o-ochronie-praw-czlowieka-i-podstawowych-wolnosc-i-sporzadzona-w-rzymie-dnia-4-listopada-1950-r-zmieniona-nastepnie-protokolami-nr-3-5-i-8-oraz-uzupelniona-protokol-em-nr-2/k350/>.
- Kościóły i związki wyznaniowe wpisane do rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych. <https://www.gov.pl/web/mswia/rejestr-kosciolow-i-innych-zwiazkow-wyznaniowych>.
- Lichnerowicz, Agnieszka. 2021. „Sekularyzacja Przyspiesza. Także w Polsce (wywiad z Ronaldem Ingelhartem)”. *GazetaPrawna.pl*. <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/8094742,sekularyzacja-przyspiesza-takze-w-polsce-wywiad.html>.
- Mariański, Janusz. 2017. „Sekularyzacja jako megatrend społeczno-kulturowy”. *Intercultural Relations* 1 (1(1)): 231-57. <https://doi.org/10.12797/RM.01.2017.01.12>.

- Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych Otwarty Do Podpisu w Nowym Jorku Dnia 19 Grudnia 1966 r. <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19770380167>.
- Nariadenie vlády Slovenskej republiky z 13. júna 2007 o úprave osobných požitkov poskytovaných duchovným cirkvím a náboženských spoločnosťami 299/2007 Z.z. - Slov-lex. <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2007/299/20180101.html>.
- Nikołajew, Jerzy. 2022. Bezpieczeństwo religijne w II RP. Rozważania na kanwie ustaw z dnia 21 kwietnia 1936 r. W Wybrane Aspekty Bezpieczeństwa Pozamilitarnego. Zagrożenia, Wyzwania, Koncepcje, eds. Felicjan Bylok, Agnieszka Kwiatek, Maja Skiba. Częstochowa: Wydawnictwo Politechniki Częstochowskiej.
- ONZ. 1948. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka. UN. https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/pql.pdf
- Paprocki, Henryk. 2008. Prawosławie w Polsce. Olszanica: Wydawnictwo BOSZ.
- Pokruszyński, Witold. 2012. Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka. WSGE. <https://www.wydawnictwo.wsge.edu.pl/Bezpieczenstwo-Teoria-i-praktyka,135429,0,2.html>.
- Registrované cirkvi a náboženské spoločnosti v SR, [w:] Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky. n.d. Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky. <https://www.culture.gov.sk/po-sobnost-ministerstva/cirkvi-a-nabozenske-spolocnosti/registracia-cirvii/registrovane-cirkvi-a-nabozenske-spolocnosti/>.
- SODB2021 - Sčítanie Obyvateľov, Domov a Bytov. <https://www.scitanie.sk/k-rimskokatolic-kemu-vyznaniu-sa-prihlasilo-56-obyvatelov>.
- Stanček, L'ubomír. 2002. Cirkvi na Slovensku a ekumenizmus. 1. vyd. Spišské Podhradie: Spišská Kapitula.
- Szymański, Michał. 2018. Rejestracja kościołów i związków wyznaniowych w Republice Słowackiej ze szczególnym uwzględnieniem ostatnich zmian ustawowych. Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ, no. 3.
- Szymonik, Andrzej. 2011. Organizacja i Funkcjonowanie Systemów Bezpieczeństwa. Warszawa: Difin.
- U.S. News. n.d. These Countries Have the Most Religious Freedom. <https://www.us-news.com/news/best-countries/rankings/religious-freedom>.
- Základné údaje zo sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011, Obyvateľstvo podľa národnosti. <https://slovak.statistics.sk/wps/portal>
- Zákon č. 308/1991 Zb. Zákon o Slobode Náboženskej Viery a Postavení Cirkví a Náboženských Spoločností. <https://www.zakonypreludi.sk/zz/1991-308>.
- Zákon č. 370/2019 Z. z. Zákon o Finančnej Podpore Činnosti Cirkví a Náboženských Spoločností | Aktuálne Znenie. <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2019-370>.